ایل آیرملو: ریشه های تاریخی، ساختار قبیله ای و نقش آن در تاریخ ترکان آذربایجان و ایران

پرویز آیرملو

ایمیل:

ayrmlu.parbiz@gmail.com

وابستگی:

کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی

چکیده:

ایل آیرملو به عنوان شاخه ای از طوایف ترک اوغوز و مرتبط با ایل روملو یکی از هفت ایل اصلی قزلباش صفویه که امروزه در سه کشور ایران ترکیه و آذربایجان متفرق هستند ، نقش کلیدی در تحولات سیاسی نظامی آذربایجان و ایران ایفا کرده است. این مقاله با رویکرد تاریخی تحلیلی و بر اساس منابع اولیه) مانند دفاتر تحریر عثمانی اسناد AKAK روسی و متون ایرانی مانند احسن التواریخ) و ثانویه آثار (فاروق سومر، فخر الدین کیرزی اوغلو و دیگران) به بررسی ریشه های تاریخی(مهاجرت از آناتولی به آذربایجان پس از ۱۳۰۱ م. و تحول نام از روملو به آیرملو)، ساختار قبیله ای (کنفدراسیون چهار اویماقی داشلو، آکنجی آقساقلو و شمس الدینلو)، فرهنگ و زبان گویش آیروم به عنوان یکی از گویش های شناخته شده ترکی آذربایجانی در شمال غربی آذربایجان و نقش در دوره های صفویه (مرزبانی در چخور سعد و نبردهای مرزی)، افشار و قاجار (تأسیس سلطان نشین شوراگول درگیری با روسها و کوچ پس از ترکمانچای ، اسکان در صومای مرگور اورمیه، چالشهای قومی و نقش در امنیت مرزی) می پردازد.

یافته ها نشان می دهد که آیرملوها نه تنها یک واحد ایلی پیرو ، بلکه نیروی محرکه در تثبیت مرزهای شرقی صفویه و شمالی قاجار بوده اند که منجر به کمرنگ شدن هویت روملو-محور و تثبیت هویت مستقل آیرملو شد.

این پژوهش بر اهمیت حفظ میراث فرهنگی این ایل تأکید دارد و پیشنهادهایی برای تحقیقات آینده ارائه میکند.

کلمات کلیدی: ایل آیرملو، ساختار قبیله ای، ترکان، ایران، آذربایجان هویت قومی، خان نشین شوراگول

استناد (آپا):

آیرملو، پ. ایل آیرملو: ریشه های تاریخی، ساختار قبیله ای و نقش آن در تاریخ ترکان آذربایجان و ایران. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۳، شماره ۱۰، تابستان ۱۴۰۵. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

Parviz Ayrumlu

Email:

ayrmlu.parbiz@gmail.com

Affiliation:

Master's Degree in Political Geography

The Ayrumlu Tribe: Historical Roots, Tribal Structure, and Its Role in the History of the Azerbaijani Turks and Iran

Abstract:

The Ayrumlu tribe, as a branch of the Oghuz Turkish tribes and related to the Rumlu tribe—one of the seven main Qizilbash tribes of the Safavids—is today dispersed across three countries: Iran, Turkey, and Azerbaijan. It has played a key role in the political and military developments of Azerbaijan and Iran. This article, adopting a historical-analytical approach and based on primary sources (such as Ottoman Tahrir Defters, Russian AKAK documents, and Persian texts like *Ahsan al-Tawarikh*) and secondary sources (works by Faruk Sümer, Fahrettin Kırzıoğlu, and others), examines the historical roots (migration from Anatolia to Azerbaijan after 1301 AD and the evolution of the name from Rumlu to Ayrumlu), tribal structure (a confederation of four clans: Dashlu, Akıncı, Aghsaqlo, and Shams al-Dinlu), culture and language (the Ayrum dialect as one of the recognized dialects of Azerbaijani Turkish in northwestern Azerbaijan), and their role during the Safavid (border-guarding in Chokhur-e Sa'd and border battles), Afsharid, and Qajar periods (establishment of the Shorayel Sultanate, conflicts with the Russians, migration after the Treaty of Turkmenchay, settlement in Somay and Margavar of Urmia, ethnic challenges, and their role in border security).

Findings indicate that the Ayrumlu were not merely a subordinate tribal unit, but a driving force in consolidating the eastern borders of the Safavids and the northern borders of the Qajars, which led to the fading of a Rumlu-centric identity and the establishment of an independent Ayrumlu identity.

This research emphasizes the importance of preserving the cultural heritage of this tribe and offers suggestions for future research.

Key words: Ayrumlu Tribe, Tribal Structure, Turks, Iran, Azerbaijan, Ethnic Identity, Shorayel Khanate

CITATION (APA):

Ayrumlu, P. The Ayrumlu Tribe: Historical Roots, Tribal Structure, and Its Role in the History of the Azerbaijani Turks and Iran. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk’s history" Specialized Journal, year 03, number 10, Summer 2026, ISSN: 3041-8690.

Pərviz Ayrumlu

E-poçt:

ayrmlu.parbiz@gmail.com

Mənsubiyyət:

Siyasi Coğrafiya üzrə Magistr

Ayrumlu Tayfası: Tarixi Kökləri, Tayfa Quruluşu və Azərbaycan Türkləri ilə İran Tarixindəki Rolu

Xülasə:

Ayrumlu tayfası, Oğuz Türk boylarının bir qolu və Səfəvilərin yeddi əsas Qızılbaş tayfasından biri olan Rumlu tayfası ilə əlaqəli olaraq, bu gün üç ölkədə - İran, Türkiyə və Azərbaycanda dağınıq şəkildə yaşayır. Bu tayfa Azərbaycan və İranın siyasi və hərbi inkişafında əsas rol oynamışdır. Bu məqalə tarixi-analitik yanaşma ilə, birincili mənbələrə (Osmanlı Tahrir Dəftərləri, rus AKAK sənədləri və *Əhsən ət-Təvarix* kimi fars mətnləri) və ikincili mənbələrə (Faruk Sümer, Fəxrəddin Kırzıoğlu və başqalarının əsərləri) əsaslanaraq, Ayrumluların tarixi köklərini (Anadoludan Azərbaycana 1301-ci ildən sonra köç və Rumlu adından Ayrumlu adına dəyişilmə), tayfa quruluşunu (dörd obadan ibarət konfederasiya: Daşlu, Axıncı, Ağsaqqalı və Şəmsəddinli), mədəniyyət və dilini (şimal-qərbi Azərbaycanda Azərbaycan Türkcəsinin tanınmış dialektlərindən biri olan Ayrum dili), həmçinin Səfəvi (Çuxursəddə sərhəd qoruyuculuğu və sərhəd döyüşləri), Əfşar və Qacar dövrlərindəki rolunu (Şörəgöl Sultanlığının təsis edilməsi, ruslarla qarşıdurma, Türkmənçay müqaviləsindən sonra köç, Urmiyanın Sumay və Mərgəvar bölgələrində məskunlaşma, etnik problemlər və sərhəd təhlükəsizliyindəki rolu) araşdırır.

Tapıntılar göstərir ki, Ayrumlular sadəcə tabe bir tayfa vahidi deyil, Səfəvilərin şərq və Qacarların şimal sərhədlərinin möhkəmləndirilməsində hərəkətverici qüvvə olmuş, bu da Rumlu mərkəzli kimliyin zəifləməsinə və müstəqil Ayrumlu kimliyinin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Bu tədqiqat bu tayfanın mədəni irsinin qorunmasının vacibliyini vurğulayır və gələcək tədqiqatlar üçün təkliflər verir.

Açar sözlər: Ayrumlu Tayfası, Tayfa Quruluşu, Türklər, İran, Azərbaycan, Etnik Kimlik, Şörəgöl Xanlığı

CITATION (APA):

Ayrumlu, P. Ayrumlu Tayfası: Tarixi Kökləri, Tayfa Quruluşu və Azərbaycan Türkləri ilə İran Tarixindəki Rolu. Urmiya: “Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar” İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 10, Yay 2026, ISSN: 3041-8690.

Parviz Ayrumlu

E-posta:

ayrmlu.parbiz@gmail.com

Üyelik:

Siyasi Coğrafya Yüksek Lisans

Ayrumlu Aşireti: Tarihi Kökleri, Aşiret Yapısı ve Azerbaycan Türkleri ile İran Tarihindeki Rolü

Özet:

Ayrumlu aşireti, Oğuz Türk boylarının bir kolu ve Safeviler'in yedi ana Kızılbaş aşiretinden biri olan Rumlu aşiretiyle bağlantılı olarak bugün İran, Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere üç ülkeye dağılmış durumdadır. Bu aşiret, Azerbaycan ve İran'ın siyasi ve askeri gelişmelerinde kilit bir rol oynamıştır. Bu makale, tarihsel-analitik bir yaklaşımla, birincil kaynaklara (Osmanlı Tahrir Defterleri, Rusça AKAK belgeleri ve *Ahsenü't-Tevarih* gibi Farsça metinler) ve ikincil kaynaklara (Faruk Sümer, Fahrettin Kırzıoğlu ve diğerlerinin eserleri) dayanarak, tarihi kökleri (Anadolu'dan Azerbaycan'a 1301'den sonra göç ve Rumlu adından Ayrumlu'ya dönüşümü), aşiret yapısını (dört oymaktan oluşan konfederasyon: Daşlu, Akıncı, Aksaklı ve Şemseddinli), kültür ve dilini (kuzeybatı Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesinin tanınmış lehçelerinden biri olan Ayrum ağzı) ve Safevi (Çukur-Sa'd'da sınır muhafızlığı ve sınır savaşları), Avşar ve Kaçar dönemlerindeki rolünü (Şöregöl Sultanlığı'nın kurulması, Ruslarla çatışma, Türkmençay Antlaşması sonrası göç, Urmiye'nin Sumay ve Margavar bölgelerine yerleşim, etnik sorunlar ve sınır güvenliğindeki rolü) incelemektedir.

Bulgular, Ayrumluların yalnızca tâbi bir aşiret birimi olmadığını, aksine Safeviler'in doğu ve Kaçarlar'ın kuzey sınırlarının sağlamlaştırılmasında itici bir güç olduğunu ve bunun Rumlu merkezli kimliğin zayıflamasına ve bağımsız bir Ayrumlu kimliğinin yerleşmesine yol açtığını göstermektedir.

Bu araştırma, bu aşiretin kültürel mirasının korunmasının önemini vurgulamakta ve gelecekteki araştırmalar için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayrumlu Aşireti, Aşiret Yapısı, Türkler, İran, Azerbaycan, Etnik Kimlik, Şöregöl Hanlığı

CITATION (APA):

Ayrumlu, P. Ayrumlu Aşireti: Tarihi Kökleri, Aşiret Yapısı ve Azerbaycan Türkleri ile İran Tarihindeki Rolü. Urmiye: Üç Aylık “Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar” Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 10, Yaz 2026, ISSN: 3041-8690.

مقدمه

منطقه آذربایجان از دیرباز به دلیل موقعیت جغرافیایی منحصـــر به فرد خود ، همواره یکی از مهمترین کانون های تمدنی و سکونت گاهی در مسیر ارتباط شرق و غرب بوده است. این سرزمین که در طول تاریخ شاهد حضور اقوام کهن متعددی چون آلبان ها، ایبری ها کولخیسی ها ، سابیرها ، خزرها ، ابیرها، مادها و سکاها بوده در دوران اسلامی به عرصه ای حیاتی برای شکل گیری امپراتوری ها و رویارویی قدرتهای بزرگ تبدیل شد.

اهمیت استراتژیک و اقتصادی این منطقه که در تقاطع جاده ابریشم ، منابع حاصلخیز و خطوط تهاجم نظامی قرار داشت ، سبب شد تا حکومتهای ترک، از سلجوقیان و اتابکان آذربایجان گرفته تا ایلخانان مغول، قراقویونلوها و آق قویونلوها ، برای کنترل آن رقابت کنند. این توجه ویژه در عصـــر صـــفویه (۹۰۷-۱۱۴۸ق) و قاجار (۱۳۰۴-۱۱۷۴ق) به اوج رســـید. این دو امپراتوری بزرگ، که خود از دل ســـاختارهای ایلی و قبایل ترک برخاســـته بودند، قفقاز جنوبی را نه تنها منبع ثروت و تأمین نیروی نظامی (ســـوار و پیاده نظام)، بلکه به عنوان منبع درآمد مالیاتی و مرز دفاعی در برابر تهدیدات خارجی(عثمانی و روسیه تزاری) قلمداد می کردند.

با این حال، ســـاختار قدرت در این حکومت ها مبتنی بر یک الگوی مشـــترک بود: اتحاد طوایف و ایلات ، تحت رهبری یک خاندان مرکزی.

در میان این بازیگران کلیدی، ایل آیرملو ، که از اوایل دوره صفویه حضوری فعال در این منطقه داشت و در تمام ساختارهای نظامی و مالیاتی صفویه و قاجار نقش آفرینی می کرد، تاکنون در کانون توجهات آکادمیک قرار نگرفته است. علی رغم اهمیت ذاتی این ایل در تحولات سیاسی -نظامی منطقه، پژوهشی جامع متناسب با عمق نقش آنان تدوین نشده است. این مقاله تلاشی است برای جبران این نقصان و توسعه تحقیقات پیشین با اتکا به منابع گوناگون.

منطقه قفقاز جنوبی، به عنوان مرز طبیعی، بین امپراتوری های حاکم بر ایران، عثمانی و روسیه، همیشه صحنه رقابت های ژئوپلیتیک بوده است. ایل آیرملو ، به عنوان یک گروه نیمه عشایری ترک، در این منطقه نقش کلیدی ایفا کرده است. اهمیت این موضوع در آن است که آیرملوها نه تنها بخشی از تاریخ قومی آذربایجان و ایران هستند، بلکه نمادی از مهاجرتهای ترکی از آناتولی به قفقاز محسوب میشوند.

با وجود مطالعات پراکنده در مورد منشـــأ آنها (مانند نظریه مهاجرت از جنگهای عثمانی-صـــفوی یا منشـــأ ارمنی Horomians) نیاز به یک بررسی جامع وجود دارد. این مقاله با تمرکز بر تحول هویت قومی و نقش نظامی-سیاسی به این خلا می پردازد و نشان میدهد که چگونه آیرملوها از مرزداری صفوی به ساختار حکومتی قاجار گذار کردند.

پرسش اصلی:

نقش ایل ،آیرملو به عنوان یکی از زیر مجموعه های ایل روملو و بازیگری مهم در منطقه قفقاز جنوبی ، در ساختار نظامی-سیاسی ، اداری و تحولات جمعیتی ایران در دوره صفویه و قاجار چگونه بوده و هویت قومی آن در طول زمان چگونه تحول یافته است؟

** فرضیه اصلی:

۱- ایل آیرملو نه صرفاً یک واحد ایلی پیرو، بلکه یک نیروی محرکه ی کلیدی در تثبیت مرزهای شرقی صفویه و شمالی قاجار بوده است. این نقش منجر به کمرنگ شدن هویت اولیه روملو محور و تثبیت هویت متمایز" آیرملو" شده است.

فرضیه های فرعی

۱. ریشه های قبیله ای آیرملوها به ایل روملو باز می گردد اما هویت مستقل آنها در اوایل دوره صفویه به عنوان یک واحد متمایز ثبت شده است.

۲ کوچ های اجباری بر آیرملوها عاملی در استفاده از مهارتهای نظامی آنها در جبهه های مختلف بوده است.

روش شناسی:

رویکرد تاریخی-تحلیلی با روش اسنادی -کتابخانه ای ، شامل منابع اولیه (AKAK، دفاتر عثمانی ، متون ایرانی) و ثانویه (مطالعات معاصر).

ریشه های تاریخی ایل آیرملو :

ایل آیرملو از بطن طوایف ترکمان اوغوز برخاسته است؛ این دودمان ریشه هایی کهن در شمال شرقی آسیای میانه و کرانه های رود ینیسئی در قلمرو مغولستان امروزی دارد. سیر مهاجرت و استقرار این ایل، بخشی از پویایی جمعیتی بزرگتر ترک تباران در غرب آسیا را تشکیل میدهد که عمدتاً از طریق آناتولی صورت گرفته است. این بخش، با تمرکز بر ریشه شناسی نام ، مسیرهای مهاجرت ، دگرگونی نام از روملو به آیرملو، ساختار قبیله ای و کنفدراسیون ایلی، پراکندگی جغرافیایی در قفقاز و جایگاه در ساختار قزلباش، خاستگاه اولیه ایل را تبیین میکند.

ریشه شناسی نام "آیرملو" و پیوند با "روملو" :

تحلیل منابع تاریخی معتبر نشان میدهد که تحول نام «روملو» به «آیرملو» نه تنها یک فرضیه، بلکه واقعیتی تاریخی است که توسط مورخان برجسته و اسناد آرشیوی تأیید شده است. فاروق سومر، پژوهشگر پیشگام در مطالعات ایلات ترک، در اثر ماندگار خود به نام اوغوزلار به طور ضمنی به حضور شاخه ای از روملوها با نام «آیرملو» در قفقاز اشاره کرده و خاستگاه

مشـــترک آنان را تأیید می نماید. فخر للدین کیرزی اوغلو مورخ نامدار ترکیه، توضـــیح میدهد: نام «اِل روم »به مرور زمان تحریف شد و به« آیروم »تبدیل گردید. وی با اشاره به وجود دو قبیله به نامهای «آکنجی اروملو» و «اینجه اروملو » در ناحیه گرگر گنجه در سال ۱۵۹۳ ،ریشه های تاریخی این تحول نام را مستند می سازد. این دیدگاه در مرجع معتبر «تورکلر» (جلد (۷) نیز بازتاب یافته است جایی که بر تبدیل تدریجی نام «روملو» به «آیرملو» در گذر زمان تأکید شده است.

دگرگونی زبانی:

این دگرگونی ریشـه در قواعد آوایی ترکی آذربایجانی دارد؛ کلمات آغاز شـونده با صـامت/r/ با افزودن واکه پیشـوند ای/i/ تلفظ میشوند.

مرحله ۱ : روملو ←ایروملو

مرحله ۲ :ایروملو ← آیرملو (تغییر واکه ای در گویش های قفقاز)

جدول تطبیقی نامها در اسناد عثمانی

سال	مکان ثبت	نام ثبت شده
۱۵۹۰م	ناحیه آرموی	روملو
۱۷۲۷م	قلعجیک شوراگول	آیرملو(روملو)

این پرانتز گذاری توسط محققان دفاتر اداری عثمانی ، سندی غیر قابل انکار است که ریشه مشترک دو نام و فرآیند تحول را در بازه ۱۳۷ ساله ثبت میکند.

مهاجرت از آناتولی و استقرار در قفقاز :

روایت های تاریخی ، یک الگوی مهاجرتی از آناتولی (روم) به قفقاز را ترســـیم میکنند: بر اســـاس «کتابچه طایفه آیرملو» (۱۸۸۶م) پس از کوچاندن اولیه به شام توسط هلاکوخان ، امیر تیمور گورکانی ایل آیرملو (مشهور به رومله را از روم به ایروان) منتقل کرد. فاروق سـومر اشـاره میکند که تیمور بسـیاری از ایلات ترک (ترکان اوغوز) مانند شـاملی ، موسـلو ، رومله ، قاجار ، آوار ، ذوالقدر، کاوانلو ، کوزانلو ، تکلو ،بهارلو، ورسـکلو ، بیدلی را از آناتولی و سـوریه به آذربایجان آورد و آنها در اردبیل اطراف

شیخ صفوی جمع شدند. این ایلات ، که برخی شان به صفویه وفادار شدند در آذربایجان ماندند و بخشی از آنها مانند (روملو) به قفقاز کوچانده شدند تا در برابر قراقویونلوها و جلایری ها بایستند.

سومر تأکید میکند که این مهاجرت ها منجر به ایجاد نامهای جدید ایلی بر اساس رهبران و مکان ها شد و روملوها به دلیل منشأ آناتولی، به عنوان "روملو" شناخته شدند.

محمد حسن ولیلی بهارلی، ایل آیروم را شاخه ای می داند که پس از سقوط سلطنت قونیه ی سلجوقیان در سال ۱۳۰۱م از روم به آذربایجان مهاجرت کرده و مناطق گنجه و قره باغ را اشغال نمودند. این سابقه مهاجرتی از روم به قفقاز، توسط فاروق سومر تأیید شده است؛ جایی که وی حضور قبایل روملو را به عنوان یکی از ترکهای آناتولی که به قفقاز و ایران مهاجرت کردند ، مشخص می سازد.

عباسقلی با کیخانوف در کتاب «گلستان ارم» (۱۸۴۱م) آیروم ها را به عنوان «ایل اِلروم» توصیف میکند که از آناتولی (روم) به آذربایجان و قفقاز مهاجرت کرده اند و بخشی از طوایف ترکی منطقه هستند. او اشاره میکند که این ایل ، پس از مهاجرت از آسیای صغیر ، در نواحی گنجه و قره باغ مستقر شده و نقش مهمی در ساختارهای محلی ایفا کرده است. این روایت ، مهاجرت از آناتولی را به عنوان یک فرآیند تاریخی مرتبط با رقابت های منطقه ای تأیید میکند.

شواهد حاکی از تحرکات چند مرحله ای است :

۱. استقرار اولیه: آناتولی غربی(آماسیه/سیواس) ←گنجه/ قره باغ پس از (۱۳۰۱م).

۲ .پراکندگی : خراسان (۱۶۰۶م یوسف خان اروملو)؛

قفقاز شمالی/دربند۱۶۳۷- (شوره گول۱۷۲۷ م)

۳. تحرکات بازگشتی : شاخه ای از روملویان ایران در قرن ۱۸م به آناتولی بازگشتند (به عنوان ترکمن های عجم»).

رد نظریه ارمنی (Horomians ← آیروم) : برخی نویسندگان ارمنی منشأ آیرومها را ارمنی می دانند. این دیدگاه رد می شود. مهاجرت ترکی از آناتولی اثبات شده ، نام شناسی ترکی و فرهنگ مادی ترکمن ، ساختار قبیله ای و سازمان اجتماعی ایل آیرملو در اوج گستره خود یک واحد اجتماعی ساده نبود بلکه یک کنفدراسیون ایلی پیچیده بود که حول محور چهار طایفه بزرگ (اویماق) سازمان یافته بود. درک این ساختار درونی کلید فهم توانمندی نظامی، انعطاف اجتماعی و الگوی پراکندگی گسترده آنان در قفقاز است.

هسته مرکزی : چهار اویماق اصلی

بر اساس روایت موروثی ایل که در کتابچه طایفه آیرملو» ثبت شده این کنفدراسیون متشکل از چهار اویماق اصلی بود داشلو (داشانلو)، آکنجی، آقساقلو و شمس الدینلو.

این چهار ،اویماق، ستونهای اصلی و هسته مرکزی هویت جمعی آیرملوها را تشکیل می دادند.

ریشـه یابی اویماق آکنجی : منبع معتبر «TÜRKLER» جلد ۷، انتشـارات Yeni Turkiye آنکارا ۲۰۰۲) به (Akıncı Urumlu» صـــراحت از وجود آکنجی روملو به عنوان یکی از اوباهای طایفه روملو در ناحیه گرگر گنجه در ســـال ۱۵۹۳ میلادی یاد می کند. این ســـند، حلقه ارتباطی مســـتقیم و مســـتندی بین طایفه کهن روملو و اویماق آکنجی در ســـاختار کنفدراسـیون آیرملو فراهم میسـازد معنای واژه «آکنجی» در ترکی که به شـوره گول پیشـروی سـپاه یا جنگجوی پیشـاهنگ مرزی» اشاره دارد . نیز به خوبی با نقش سنتی آیرملوها به عنوان نگهبانان مرز همخوانی دارد.

*** تحلیل اویماق شـمس الدینلو:** نام این اویماق از یک نام جغرافیایی (منطقه شـمشـادیل/ شـمس الدین)گرفته شـده اسـت. گزارشهای روسی به حضور آیرملوها در شمشادیل اشاره دارد و از درگیریها گزارش میدهد.

شاخه ها و پیوندهای درونی:

طوایف سـیدلی- آقسـاقلو ، شـانلو و سـعدلو (سـاعاتلو) بخشـی از ایل هسـتند. سـیدلی - آقسـاقلو نشـان دهنده تلفیق مشـروعیت مذهبی است زیر شاخه های داشانلو شامل : بایندرلو ،قیاپه عبدالی و قرامانلو

سند خطی ۱۰۸۰ ق موجود در کتابخانه ملک تهران : کاتب «ملا حضرت قلی بن حق نظر قیا پالوی آیرملو وجود طایفه قیاپه را در اواخر صفویه اثبات میکند.

جدول ساختار کنفدراسیون آیرملو :

اویماق اصلی	زیر شاخه ها/ شاخه های مرتبط	توضیح
داشلو	داشانلو ، بایندرلو ،قیاپه عبدالی قرامانلو	هسته اقتصادی عشایری
آکنجی	آکنجی روملو ارتباط با روملو	پیشروی سپاه و جنگجویان مرزی
اقساقلو	سیدلی - آقسا قلو	
شمس الدینلو		جغرافیایی (شمشادیل)

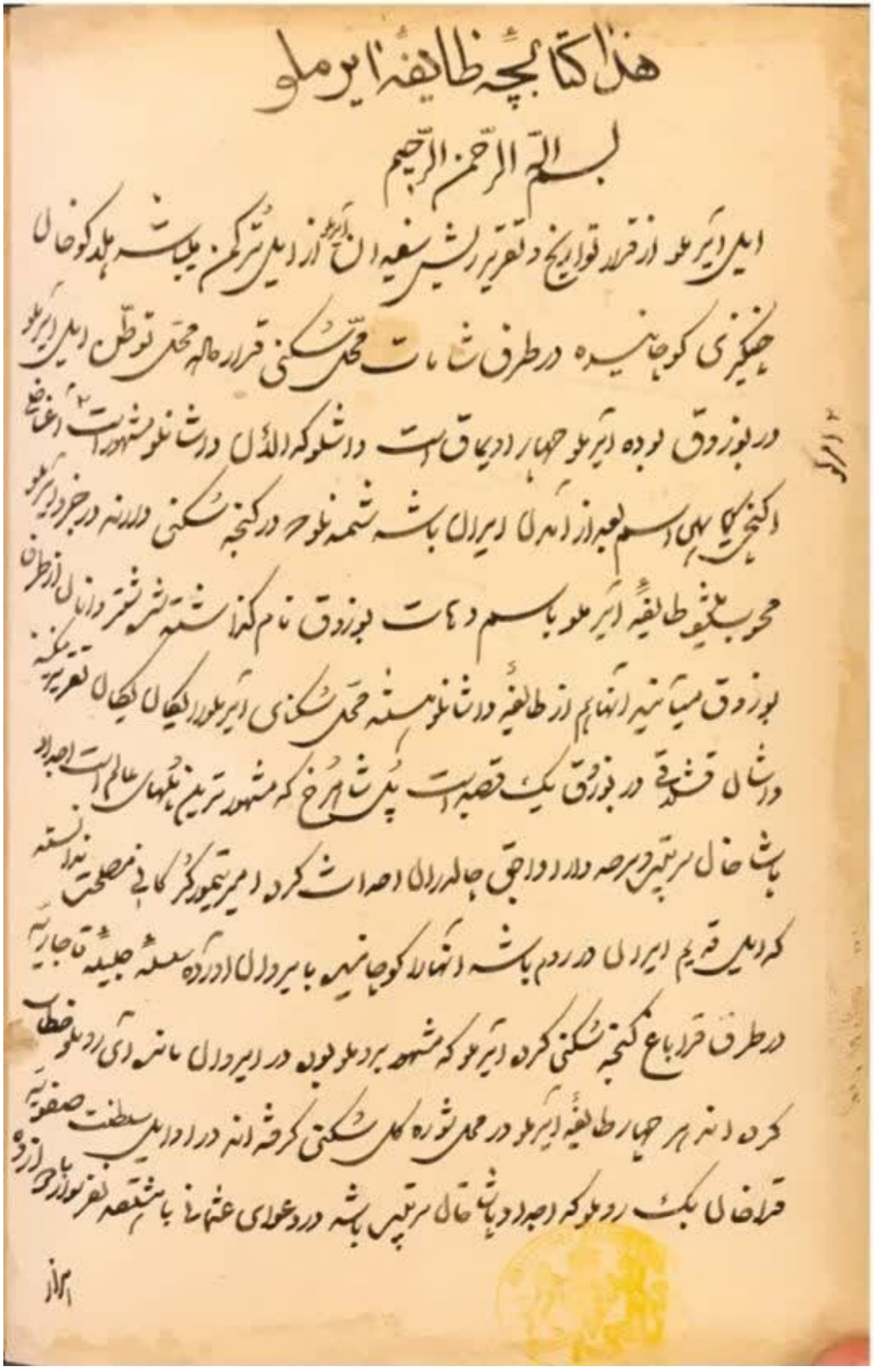
هذا کتابچه طایفهٔ ایرملو

بسم الله الرحمن الرحیم

ایل ایرملو از قرار تواریخ و تقریر ریش سفیدان ایرملو از ایلهای ترکمن بیات هلدکوخالی چنگزی کوچانیده در طرف شمالات محل سکنی قرار داده محل توطن ایل ایرملو در بوزدق بوده ایرملو چهار دیماق است دراشلوکه الدل دراشلو مشهورات اغاضع اکنجی کاهی اسم بعد از آمدن ایران باشه شمه نلوحه در کنجه سکنی داشته در جزو ایرملو محسوب بیشتر طایفهٔ ایرملو باسم دهات بوزدق نام گذاشته بیشتر دانایان از طرف بوزدق میباشند انها هم از طایفهٔ دراشلو هستند محل سکنی ایرملو را کهکال گویند تقریباً دراشال قشلاقی در بوزدق یک قصبه است پل شاهرخ که مشهورترین بناهای عالم است احداث باشخان سرتپی در صدر دارد و اجق جاهای احداثات کرده امیر تیمور گورکانی بنا نهاده که ایل قدیم ایران در دوره باشد انها را کوچانیده با ایران اورده سنهٔ جلیلهٔ قاجاریه در طرف قراباغ کنجه سکنی کرده ایرملو که مشهور بردملو بوده در ایران مانده ای ردملو خطاب کرده اند هر چهار طایفهٔ ایرملو در محل شوره گل سکنی کرده اند در اوایل سلطنت صفویه قراخان بیک ردملو که اصلاً دباشخال سرتپی باشد در دعوای عثمانی با شصد نفر نوکر از دو

لهجه ترکی آیرملوها:

آیرملوها به گویشهای ترکی آذربایجانی سخن میگویند که ریشه در زبانهای اوغوز غربی دارد.

امروزه در جمهوری آذربایجان گویشهای ترکی آذربایجانی به زیرگروههای متعددی تقسیم میشوند و گویش آیروم Ayrum dialect) یا آیروم شیوه سی یکی از گویشهای شناخته شده و اصلی در شمال غربی این کشور مانند نواحی غرب گنجه و شمال شرقی ارمنستان است. این گویش بخشی از زیرزبان شمالی ترکی آذربایجانی محسوب میشود و ویژگیهای آوایی خاصی مانند تلفظ [zh] به جای [dz] دارد که آن را از گویشهای استاندارد مانند) شیروانی متمایز میکند. بر اساس منابع زبان شناسی گویش آیروم به عنوان یک واریته آذربایجانی شناخته میشود و در قرن بیستم ویژگیهای آن مستند شده است. این گویش متقابلاً با دیگر گویشهای آذربایجانی قابل فهم است و نشان دهنده تأثیرات تاریخی مهاجرت از آناتولی و تعاملات مرزی است در ایران گویشهای مشابه در میان آیرملوهای ساکن آذربایجان غربی مانند آواجیق حفظ شده که بخشی از تنوع زبانی ترکان ایران را تشکیل میدهد.

نقش ایل آیرملو در تاریخ ترکان آذربایجان و ایران

الف) نقش در دوره صفویه از روملوهای قزلباش تا مرزبانان قفقاز

طایفه روملو به عنوان ارکان اتحادیه قزلباش نقش تعیین کننده در حاکمیت صفویان در قفقاز جنوبی داشت. چخور سعد پایگاه اصلی بود و دیو علی سلطان روملو (۱۵۲۷-۱۵۱۶ م تیولهای گسترده ای داشت.

حضور در گنجه پمباک و شمشادیل برای دفاع از مرزها بود.

پیکارهای مرزی نور علی روملو در نبردهای ۹۲۱-۹۱۸ ق.

علیه عثمانی شرکت کرد؛ قراخان بک با شکست نیروهای عثمانی نماد مرزبانی شد.

نفوذ سیاسی دیو سلطان به امیر الامرایی رسید.

اسناد عثمانی ۱۷۲۷-۱۵۹۰)م. تحول نام به آیرملو را نشان میدهد.

نامه جواد خان به norring۱۸۰۴) م. آیرملوها را رعایای صفویه میخواند.

نقش در دوره قاجار تشکیل سلطان نشین شوراگول و کوچ پس از ترکمانچای

دوره قاجار نقطه عطفی در تاریخ ایل آیرملو بود . جایی که این ایل از نیروی نظامی مرزنشین صفویه و افشار به بازیگری کلیدی در برابر تهدیدات خارجی به ویژه روسیه تبدیل شد بررسی دوره گذار از افشار ضروری است نادرشاه افشار برای تقویت مرزهای غربی، بخشی از آیرملوها را از اطراف گنجه به سورمالو کوچاند تا آن مرزها را در برابر عثمانی و گرجی ها حراست کنند این کوچ اجباری ریشه در سیاست های مرزی نادر داشت و اعتماد او به توانایی های نظامی آیرملوها را نشان میدهد.

سنت تشکیل حکومتهای محلی در میان ترکان اوغوز پیشینه ای دیرینه دارد با فروپاشی صفویه، سران طوایف در قفقاز جنوبی خانات و سلطان نشینهایی مانند ایروان قره باغ گنجه و شورا گول تأسیس کردند.

هرج و مرج داخلی ایران طمع عثمانی و روسیه را برانگیخت عثمانیها ایروان و تفلیس را تصرف کردند و روسها دربند و باکو را اشغال نمودند. نادرشاه با لشکر کشیهای پیروزمندانه عثمانیها را بیرون راند و با پیمان گنجه (۱۷۳۵) م. روسیه را وادار به تخلیه کرد.

پس از مرگ نادر ۱۷۴۷) م. خانات دوباره استقلال یافتند. در این بستر ایل آیرملو و شاخه داشانلو در شورا گول نقش فعالی برای خودمختاری ایفا کردند. پیشینه این استقلال طلبی به دوران خلیفه قلی آقا باز میگردد که به دلیل رویکرد مستقل، مغضوب نادر شد. پس از مرگ نادر قهرمان سلطان رهبری داشانلوها را بر عهده گرفت و سلطان نشین شوراگول را تأسیس کرد. این واحد نیمه مستقل در حوزه نفوذ ایروان و گرجستان بر مدیریت داخلی روابط همجوار و امنیت مرزها تمرکز داشت.

سلطان نشین شوراگول در مرزهای ایروان گرجستان کارتلی کاختی) گنجه و عثمانی قرار داشت و شامل نواحی کوهستانی اطراف کورا و آرپاچای بود که کشاورزی دامداری و تجارت محلی را ممکن میکرد. مراکز اصلی آرتیک مقر بوداق سلطان)، گومری (نقطه کلیدی جاده تالین دژ) (مرزی و روستاهایی مانند مستارا گچیلی و آشتاراک شوراگول حدود ۱۰۹ روستا داشت.

جامعه نیمه عشایری با ترکیب مسلمانان ترک تبار مانند آیرملوها و بعدها ارمنیها بود در ۱۸۰۵ م.، حدود ۵۲۴ خانوار (۲۷۷۳ نفر زندگی میکردند. ساختار بر پایه نظام ایلی داشانلو استوار بود و اقتصاد بر کشاورزی و دامداری تکیه داشت آیرملوها مرزها را حراست می کردند.

به لحاظ سیاسی شوراگول در نوسان بود خراجگزار تفلیس یا ایروان. این موقعیت آن را به عرصه رقابت تبدیل کرد و آیرملوها تعادل را حفظ نمودند.

پیشروی روسیه با الحاق گرجستان (۱۸۰۱) م.) آغاز شد و جنگ رسمی با حمله به گنجه ۱۸۰۴) م. شروع گردید. تا گلستان (۱۸۱۳) م.)، مناطق بسیاری از دست رفت.

آیرملوها در شمشادیل سواره نظام سبک برای گنجه تأمین میکردند. در ۱۸۰۴م، جواد خان آنها را به گنجه کوچ داد تا روسها را از استفاده از آنها محروم کند که منجر به غارت شد.

پس از الحاق ۱۸۰۵) (م) شورا گول به روسیه : جنگها بین روسیه و ایران و روسیه با عثمانی در این ناحیه جمعیت را کاهش داد از ۵۲۴ به کمتر از ۲۰۰ خانوار. روستاها ویران شد و مهاجرت انبوه رخ داد. فشارهای اقتصادی و تنشهای قومی افزایش یافت.

در جنگ دوم ۱۸۲۶ - ۱۸۲۸) م. آیرملوها فعال بودند اسماعیل خان آیرملو جناح راست سپاه در سردارآباد را فرماندهی کرد؛ غافارخان مرز شورا گول قارص را حراست نمود.

شکست ایران قاجاری منجر به عقد معاهده ترکمانچای شد و کوچ عمده مسلمانان شامل آیرملوها رخ داد. بخشی به قارص (عثمانی) اکثرا به ایران دعوت عباس میرزا

** جدول کوچ عمده آیرملوها (۱۸۲۸) م.)**

| مقصد دلیل | جزئیات

| قارص (عثمانی) | جلوگیری از روسی شدن

بوداق سلطان و بخشی از آرتیک |

| آذربایجان غربی) ارومیه آواجیق) | دعوت عباس میرزا

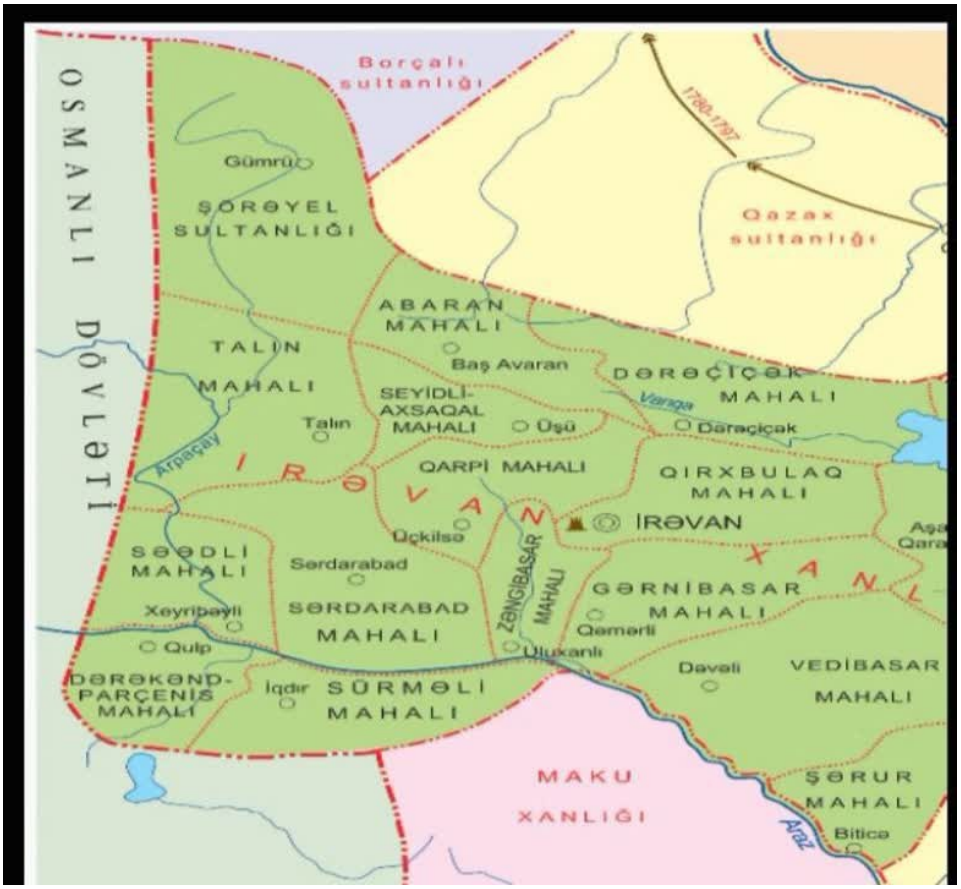

نقشه تهیه شده توسط گیوم دلایل فرانسوی- سال انتشار ۱۷۲۳م

کوچ آیرملوها به ایران و تحولات پس از ۱۸۲۷

پس از شکست ایران در جنگ دوم با روسیه (۱۸۲۶-۱۸۲۸ میلادی ، ۱۲۴۳-۱۲۴۲ قمری و امضای معاهده ترکمنچای در فوریه ۱۸۲۸ شعبان ۱۲۴۳ قمری که منجر به جدایی خانات ایروان نخجوان و بخش هایی از تالش از قاجاریه شد ایل آیرملو

عنوان یکی از ایلات مسلمان ترک تبار آذربایجانی - با سیاست پاکسازی مسلمانان توسط روسیه روبه رو گردید. ماده ۱۵ معاهده اجازه مهاجرت مسلمانان آذربایجان به ایران را داد اما روسیه با تشویق کوچ اجباری برای جلوگیری از شورشها این فرآیند را تسریع کرد. این کوچ که بخشی از تاریخ آیرملوها بود نه تنها جابه جایی جغرافیایی بلکه تحولات اجتماعی اقتصادی و سیاسی ایل را به همراه داشت و زمینه ساز نقش آنها در دوره قاجار و پهلوی گردید.

زمینه و فرآیند کوچ اولیه (۱۸۲۸-۱۸۲۷)

کوچ آیرملوها از ایروان و اطراف آن بر اساس گزارش ژنرال روسی ایوان پاسکویچ به کنت نسلرود وزیر خارجه روسیه در ۲۷ ژوئن ۱۸۲۷ نیمه اول ۱۲۴۳ قمری در نیمه اول سال آغاز شد.

پاسکویچ گزارش داد که ۴۵۰۰ مسلمان ترکمن (شامل ایلات عشایری خانات ایروان را ترک کردند و از این تعداد ۳۰۰ خانواده آیرملو (Ayrum) به قارص در خاک عثمانی پناه بردند.

این کوچ اولیه پیش از فتح کامل ایروان توسط روسها در ۱ اکتبر ۱۸۲۷(اکتبر تقویم جدید ۱۳) ، ۱۲۴۳ قمری رخ داد و بخشی از سیاست روسیه برای تسهیل کنترل منطقه بود.

بر اساس کتابچه طایفه آیرملو" (نوشته محمد بن بهرام خان آیرملو، ۱۸۸۶ ، ۱۳۰۴ قمری)، بوداغ خان آیرملو (رهبر ایل پیشنهاد پاسکویچ برای بازگشت به شوره گل (Shura-Göl پایگاه اصلی آیرملوها نزدیک ایروان را رد کرد و وفادار به عباس میرزا ولیعهد قاجار ماند. ایل آیرملو تخمینا ۵۰۰-۳۰۰ خانوار زمستان ۱۸۲۷ را در قارص تحت حاکمیت عثمانی گذراند و سپس در بهار تابستان ۱۸۲۸ به ایران وارد شد. عباس میرزا برای تقویت مرزها آنها را با وعده زمین و معافیت مالیاتی دعوت کرد و چندین ده یا روستا از منطقه صومای برادوست نزدیک ارومیه را به بوداغ خان اعطا کرد.

اسکان اولیه در صومای مرگور (۱۸۳۵-۱۸۲۸)

پس از ورود به ایران آیرملوها در صومای برادوست در غرب آذربایجان نزدیک دریاچه ارومیه مستقر شدند. عباس میرزا آیرملوها را ایلهای وفادار خود نامید و زمینهای حاصلخیز و حقوق سالانه ۶۰۰ تومان و ۹۰ بار غله به بوداغ خان داد. این اسکان بخشی از استراتژی قاجار برای تقویت مرزهای غربی در برابر روسیه و عثمانی بود.

جهانگیر میرزا در کتاب تاریخ جهانگیری اشاره میکند که آیرملوها در بسیج نیروهای آذربایجان برای کمپین خراسان (۱۸۳۳-۱۸۳۲) شرکت داشتند. این امر نشان دهنده ادغام سریع شان در ساختار نظامی قاجار بعد از کوچ است. سواره نظام آیرملو برابر اسناد موجود در کتابخانه ملی برای برقراری نظم و سرکوب شورش ها علاوه بر خراسان به تبریز و یزد و کرمان نیز مامور اعزام شده اند.

چالشهای اسکان در مرگور

حمله میر محمد رواندوز میر کور حاکم امارت سوران به مرگور در (۱۸۳۳-۱۸۳۲) (۱۲۴۹-۱۲۴۸ قمری)، که منجر به غارت اموال به ارزش ۴۰ هزار تومان کشتن ۴۰۰ مسلمان از جمله زنان و کودکان (آیرملو و اسارت تعدادی از ایل و انتقال آنها به رواندوز شد.

در این زمان مردان جنگی آیرملو در رکاب عباس میرزا در خراسان بودند که این امر خانواده های آنها را آسیب پذیر کرد. این واقعه در نامه محمدخان زنگنه امیر نظام به محمدرشید پاشا صدر اعظم عثمانی به تاریخ ۱۲۴۵ قمری و تاکید بر لزوم سرکوب متجاوز به دستور فتحعلیشاه قید شده است.

تحولات در دوره محمد شاه و ناصرالدین شاه :(۱۸۳۴-۱۸۸۶)

پس از وفات عباس میرزا (۱۸۳۳ ، ۱۲۴۹ قمری) و فتحعلی شاه (۱۸۳۴ ، ۱۲۵۰ قمری)، محمد شاه قاجار سیاست اسکان را ادامه داد. در لشکرکشی هرات (۱۸۳۸-۱۸۳۷ ، ۱۲۵۴-۱۲۵۳ قمری)، خلیفه قلی خان آیرملو پسر بوداغ خان تا شاهرود همراه شاه بود و در شاهرود دستخطی برای تیول آواجیق (Avajia) نزدیک چالدران دریافت کرد. آواجیق که پیشتر تیول خاندان دنبلی حاکمان خوی بود توسط میرزا آقاسی صدراعظم محمد شاه از وراث جعفر قلی خان دنبلی خریداری شد و کل منطقه به آیرملوها اعطا گردید.

جیمز بیلی فریزر در سفرنامه اش (۱۸۳۵-۱۸۳۴ ، ۱۲۵۰ قمری شب را در خانه یوسف آیرملو در کلیسا کندی آواجیق گذراند و او را مالک محلی توصیف کرد که نشان دهنده حضور شاخه های بومی آیرملو در آواجیق پیش از مهاجرت اصلی است.

ابراهیم سلطان آیرملو صاحب طواحین عرب دیزج آواجیق نیز در اسناد میرزا آقاسی ذکر شده که این ادغام دو شاخه بومی و مهاجر را تأیید می کند.

تابعیت آیرملوها در مذاکرات معاهده ارزروم دوم ۱۲۶۳) (قمری) مورد اختلاف بود عثمانی آنها را رعایای آناتولی از بوزوک میدانست در حالی که قاجار خواستار کوچ آیرملوهای عثمانی به ایران بود.

این موضوع در نامه میرزا آقاسی صدراعظم به میرزاتقی خان یا امیر کبیر بعدی نماینده ایران در معاهده ارزروم دوم به تاریخ ۱۲۶۲ قمری به این شرح آمده :

در باب ایلات متنازع فیه و قرلباق و آیرملو که هرگز رعیت دولت روم نبوده لند آن فرزند آدمی نزد آنها فرستاده تکلیف نمایند که به خاک دولت علیه ایران بگذرند و یک دفعه مسکن بعد خود را سبیل خود معین نمایند.

اقرار نامه ۱۲۶۶ قمری وفاداری آیرملوها از جمله محمد بیگ آیرملو ولد عبدالله خان به ایران را تأیید میکند که ممکن است نشان دهنده شاخه های جداگانه پراکنده در تبریز یا خوی باشد.

سواره نظام آیرملوها علاوه بر ایفای نقش سرحدداری در اواجیق و چالدران و حراست منطقه ، در فاجعه جیلولوق به یاری اهالی خوی شتافتند که این حضور در کتاب تاریخ خوی ریاحی ثبت شده است. در غائله شیخ عبیدالله نیز سواره نظام آیرملو در ترکیب سواران ماکو در سرکوب این غائله در ارومیه حضور داشتند.

چالشها و نقش در دوره پهلوی پس از ۱۹۲۵ /۱۳۰۴ شمسی

در اوایل پهلوی آیرملوها با سیاستهای تمرکزگرایی رضا شاه روبه رو شدند که این امر منجر به تضعیف آیرملوهای مستقر در آواجیق شد و با سیاست اصلاحات ارضی و تقسیم اراضی عمده زمین های کشاورزی آیرملوها در آواجیق و چالدران و حتی سلماس از آنها گرفته شد و با این اقدام تیر خلاص به یکپارچگی آیرملوها زده شد و آنها در جای جای ایران پراکنده ساخت. البته بخشی از آیرملوها هنوز در آواجیق با نام خانوادگی آیرملو ، رستم زاده ، مهدی زاده ، قلی زاده و... ساکن هستند.

نتیجه گیری

تحقیق نشان داد که ایل آیرملو نیروی کلیدی در حفظ مرزهای صفویه و قاجار بوده و هویتش از رومِلو به آیرملو تحول یافته است کوچ پس از ترکمانچای و اسکان در ایران چالشهای قومی و اقتصادی ایجاد کرد اما نقش مرزبانی را حفظ نمود. اهمیت حفظ میراث فرهنگی این ایل برجسته است.

پیشنهاد تحقیقات آینده فعالیت آیرملوها در نیروی نظامی قزاق در دوره قاجار و ادامه نقش آنان در دوره پهلوی پیشنهاد می شود.

منابع و مآخذ

-Ahadov, İ. (2023). *From the Ethnic History of Azerbaijan: From the Suvars to the Ayrums*. Baku: University Press .

-Babayev, N. G. et al. (2023). About the Origin of the Ayrums. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 33(1), 14-21 .

- Hobhouse, C., & Karamustafa, A. A. (2024). A People of the Frontier. *Journal of Persianate Studies*, 16, 139-176 .

-Kirakosyan, H., & Margaryan, G. (n.d.). Ayrım Turks. In *Encyclopaedia of Turkic Languages and Literatures*. Brill .

-Kobychev, V. P. (1965). Айрумы (К вопросу происхождения этнонима). *Soviet Ethnography*, 139-148 .

Savory, Roger.

- *Iranپ Under the Safavids*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980 .

Encyclopædia Iranica, Online Edition ,

Articles: "ČOKŪR-E SA'D" (1992) QEZELBĀŠ ."

-Kırzioğlu, F. (1964). *Surmali Çukgurunda Ayrimlar*. Ankara .

Güzel et al. (2002). *TÜRKLER Ankara: Yeni Türkiye .

-Bakıxanov, A. (1841). *Gülüstani-Iram*. Baku .

-Velili Baharli, M. H. (1921). *Azerbaijan: Geographical-Natural, Ethnographic and Economic Observations*. Baku .

Məmmədov, A. (2008). *Qarabağ, Köhnə Tayfalar və Toponimləri*. Baku .

-Shopen, I. (1852). *Historical Description of the Armenian Province*. St. Petersburg .

Akty Kavkazskoy Arkheograficheskoy Komissii (AKAK), Vols. 2, 5, 6, 7. Tiflis, 1868-1881 .

-Bournoutian, G. (1980). "The Population of Persian Armenia...". Journal of the Society for Armenian Studies, 5, 71-89 .

-Bournoutian, G. A. (n.d.). *The Population of Persian Armenia - .*

Afshar, I. (1360). *Tarikh-e ejtema'i-ye Iran*. Tehran: University of Tehran Press .

-Katouzian, M. A. (1385). *Tarikh-e ravabet- e Iran va Rusiye*. Tehran: Nashr-e Ney .

Masters, B. (1991). "The Treaties of Erzurum...". Iranian Studies, 24(1), 3-15 .

-Minorsky, V. (1953). *Studies in Caucasian History*. Oxford University Press .

Oberling, P. (1988). "Ayrīmlū ."

Encyclopædia Iranica, Vol. III, pp. 151-152 .

Pirnia, H. (1370). *Iran-e bastan va eslami*. Tehran: Asatir .

Potto, V. (1887-1889). *Kavkazskaya Voina*. St. Petersburg: Tipografiya A. A. Kraevskogo .

-Fraser, J. B. (1840). *Narrative of a Journey into Khorasan*. London: Longman.

-McDowall, D. (1996). *A Modern History of the Kurds*. I.B. Tauris.

-Nikitine, B. (1956). *Les Kurdes*. Paris: Imprimerie Nationale.

Presidential Library of Russia. (2023). Documents on Russo-Persian Wars.

سومر، نقش ترکان آناتولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی. تهران ۱۳۷۲

- حسن بیگ روملو احسن التواریخ. ویرایش عبدالحسین نوایی تهران بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۵۷

- اسکندر بیگ منشی تاریخ عالم آرای عباسی ترجمه محمد اسماعیل رضوانی :تهران دنیای کتاب ۱۳۷۷